

**Centrum pro výzkum veřejného mínění
Sociologický ústav AV ČR**

Jilská 1, Praha 1
Tel./fax: 286 840 129
E-mail: milan.tuček@soc.cas.cz

Názory na uspořádání společnosti a sociální soudržnost – duben 2013

Technické parametry

<i>Výzkum:</i>	<i>Naše společnost 2013, v13-04</i>
<i>Realizátor:</i>	<i>Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.</i>
<i>Projekt:</i>	<i>Naše společnost – projekt kontinuálního výzkumu veřejného mínění CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i.</i>
<i>Termín terénního šetření:</i>	<i>8. 4. – 15. 4. 2013</i>
<i>Výběr respondentů:</i>	<i>Kvótní výběr</i>
<i>Kvóty:</i>	<i>Kraje (oblasti NUTS 3), velikost místa bydliště, pohlaví, věk, vzdělání</i>
<i>Zdroj dat pro kvótní výběr:</i>	<i>Český statistický úřad</i>
<i>Reprezentativita:</i>	<i>Obyvatelstvo ČR ve věku od 15 let</i>
<i>Počet dotázaných:</i>	<i>1049</i>
<i>Metoda sběru dat:</i>	<i>Osobní rozhovor tazatele s respondentem</i>
<i>Výzkumný nástroj:</i>	<i>Standardizovaný dotazník</i>
<i>Otázky:</i>	<i>OV.116, OV.197, OV.198, OV.199, OV.200, OV.201</i>
<i>Zveřejněno dne:</i>	<i>3. června 2013</i>
<i>Zpracoval:</i>	<i>Milan Tuček</i>

V tomto roce jsme v dubnu do dotazníku zařadili řadu otázek, které se buď bezprostředně, nebo zprostředkovaně týkaly sociální soudržnosti společnosti. Zopakovali jsme otázku z loňského března (a před tím byla položena v listopadu roku 2005), ve které se dotazovaní vyjadřovali k výročkám popisujícím současné společenské uspořádání¹, kterou jsme doplnili otázkou, zda má smysl usilovat o to, aby naše společnost byla soudržná, spolu s otevřenou otázkou na možné způsoby tohoto usilování. Pak jsme se v rozsáhlé baterii otázek věnovali hodnocení základních charakteristik současné české společnosti (míra svobody, rovných příležitostí, ... důvěry – viz příslušná část zprávy), dále jsme se zeptali na míru závisti či solidarity a celý blok otázek byl zakončen baterií otázek, které zjišťovaly, co by si děti měly osvojit (tj. zjišťovaly určitou projekci celospolečenských hodnot do výchovných principů). Tyto tematické okruhy byly inspirovány výzkumem soudržnosti, který byl v rámci výzkumů CVVM realizován oddělením pro výzkum sociální struktury SOÚ AV ČR v roce 2004 a výzkumem z

¹ Znění otázky: „Který z následujících popisů naší dnešní společnosti podle Vás nejvíce odpovídá skutečnosti?“ (předložené popisy viz tabulka 1)

roku 2006, kdy realizátorem rozsáhlého výzkum soudržnosti společnosti, který ovšem zahrnoval výzkum sociální stratifikace a mobility, byl STEM.

Nejprve k názorům na společenské uspořádání: Nejvíce dotázaných (36 %) soudí, že v naší společnosti je možné se dobře domluvit s většinou lidí. Existují tu však nižší vrstva a společenské špičky a s oběma těmito skupinami má většina lidí málo společného. Jinými slovy, že ve společnosti převažují střední vrstvy, od kterých je oddělena jak skupina vyloučených (tzv. *under class*), tak úzká elita. Tento názor koresponduje s pojetím prof. Kellera, který knížku z roku 2010, která je věnovaná sociální struktuře postindustriální společnosti, nazval *Tři sociální světy*. Na druhém místě je názor (31 % respondentů), že v naší společnosti stojí proti sobě jen dvě skupiny – obyčejní lidé na jedné straně a nepočtená společenská špička na straně druhé, že tedy naše společnost je výrazně polarizovaná (*masa versus elita*). Třetí v pořadí je názor (26 %), že se naše společnost skládá z vyšších, středních a nižších společenských vrstev, které mezi sebou nemají mnoho společného. Tento názor reflektuje reálné rozvrstvení společnosti podle souměřitelných nerovností (podle majetku, příjmů, životní úrovně) včetně určité uzavřenosti vrstev do sebe. Pouze dvacetina respondentů (5 %) se přiklonila poslednímu k výroku: „Mezi různými skupinami neexistují velké přehrad, člověk se dobře domluví i s lidmi v odlišném sociálním postavení“, který je určitým vyjádřením ideálu moderní demokratické společnosti, která je (výkonově) stratifikována, ale zcela otevřená (bez společenských přehrad). (viz tabulka 1).

Tabulka 1: Popis společenského uspořádání nejvíce odpovídající skutečnosti (v %)

	2005	2012	2013
Mezi různými skupinami neexistují velké přehrad, člověk se dobře domluví i s lidmi v odlišném sociálním postavení	10	9	5
Naše společnost se skládá z vyšších, středních a nižších společenských vrstev, které mezi sebou nemají mnoho společného	26	27	26
V naší společnosti je možné se dobře domluvit s většinou lidí. Existují tu však nižší vrstva a společenské špičky a s oběma těmito skupinami má většina lidí málo společného	38	30	36
V naší společnosti stojí proti sobě jen dvě skupiny: obyčejní lidé na jedné straně a nepočtená společenská špička na straně druhé	25	32	31

Pozn.: Dopočet do 100 % ve sloupci tvoří odpovědi „neví“.

Sice se nedalo očekávat, že během roku, který dělí poslední dvě šetření, dojde k nějakému převratnému názorovému posunu, ale propad na téměř polovinu (o 4 %) v zastoupení posledně zmíněné názorové skupiny je nepochybně vyjádřením nárůstu odstředivých tendencí, které v současné společnosti probíhají. Výrazně posílil (oproti minulému roku) názor o třech společenských světech. V podstatě je nyní zastoupen ve veřejnosti stejně jako před osmi lety. Můžeme shrnout, že za 8 let se posílil konfliktualistický pohled (obyčejní lidé versus elita) na úkor pohledu reprezentujícího soudržnou společnost. Změna v hodnocení společnosti, ke které došlo, nepochybně souvisí s nárůstem nespokojeností lidí s politickou reprezentací (to jsou nepochybně ti „oni“) a s již zmíněnými odstředivými procesy v oblasti příjmové a majetkové diference.

Názory dotázaných na uspořádání společnosti jsou významně podmíněné statusem domácnosti (životní úrovní) a politickou orientací (sebezařazení na levoprávé škále).

Dotázaní, kteří mají podle vlastního vyjádření dobrou životní úroveň, z 6 % hodnotí společnost jako soudržnou, z 30 % jako společnost stratifikovanou, z 41% jako společnost tří oddělených světů a z 21 % jako společnost rozdělenou na „my“ a „oni“. Ti, jejichž životní úroveň je špatná, hodnotí v 3 % společnost jako soudržnou, v 16 % jako stratifikovanou, v 26 % jako společnost tří světů a především z 54 % jako společnost rozdělenou.

Ti, kteří se řadí k levici, z 41 % vidí společnost rozdělenou na „my“ a „oni“ (nejvíce zastoupený názor), kdežto ti, kteří se řadí k pravici, zastávají tento názor v 17 %. Mezi pravicově zaměřenými lidmi převládá názor, že společnost je tvořena „třemi světy“ (více než dvě pětiny odpovědí). Za pozornost dále stojí, že názor, že naše společnost je soudržná, zastává 14 % pravicových respondentů, kdežto jen 2 % respondentů hlásících se k levici.

Celý blok otázek souvisejících se soudržností byl uveden dotazem na to, zda má smysl usilovat o soudržnou společnost.² Více než třetina (37 %) dotázaných se vyjádřila, že rozhodně ano, další tři desetiny (29 %) zvolily odpověď „spíše ano“. Necelá pětina odpověděla záporně: spíše ne (14 %), resp. rozhodně ne (4 %). V porovnání s výzkumem z roku 2004, kde otázka byla zformulována trochu odlišně, došlo k výraznému názorovému posunu – zásadní souhlas s usilováním o soudržnou společnost ztratil zhruba třetinu příznivců (pokles o 16 procentních bodů), umírněný souhlas pak poklesl o 11 procentních bodů, zatímco nesouhlas se naopak ztrojnásobil. Tento názorový posun logicky souvisí s výše komentovanou změnou názoru na uspořádání společnosti. Rozložení odpovědí v roce 2013 nepochybně ovlivňuje 16 % podíl odpovídajících „nevím“, který před devíti lety byl zanedbatelný, jednak díky formulaci otázky, jednak díky její kontextuální návaznosti. Avšak i tento posun hodně vypovídá o celkovém znejistění veřejnosti.

Tabulka 2: Má smysl usilovat o soudržnou společnost? (v %)

	2004*	2013
rozhodně ano	53	37
spíše ano	40	29
spíše ne	5	14
rozhodně ne	1	4
Neví	1	16

*V roce 2004 bylo odlišné znění: *Má podle Vás význam, aby se lidé snažili spolu lépe vycházet, rozumět si a vytvářet tak to, co jsme nazvali společenskou soudržností*

Otázka na to, zda má smysl usilovat o soudržnost společnosti, byla doplněna otevřenou otázkou, která zněla: „Jestliže ano, jakým způsobem?“ Na otázku odpovídali jen ti dotázaní, kteří uvedli, že o soudržnost má smysl usilovat. Odpovědi byly svedeny do následujících zobecňujících kategorií:

² Znění otázky: „Má podle Vás smysl usilovat o to, aby byla naše společnost soudržná?“ (nabízené odpovědi: Rozhodně ano, spíše ano, spíše ne rozhodně ne)

Tabulka 3: Přehled odpovědí na otázku, jakým způsobem usilovat o soudržnost společnosti (v %)

Typologie odpovědí	%
Vzájemnost, vstřícnost, spolupráce	9,1
Politická kultura, politika	5,3
Spravedlnost, rovnost, zákonnost	5,2
Tolerance	4,3
Pomoc slabým, chudým, solidarita	4,0
Vlastenectví, kulturní tradice	3,9
Ekonomika, trh práce	3,9
Snížení nerovností	3,5
Morálka, vlastní příklad	3,1
Dobré mezilidské vztahy	2,3
Informovanost lidí, média	1,6
Kulturní a spol. akce, spolky	1,5
Rodina a její funkce, výchova v rodině	1,1
Vzdělávání a výchova ve školství	1,1
Zasahovat proti korupci, kriminalitě	1,0
Jiné	5,7
Neví	8,3

Pozn.: Údaje v tabulce představují relativní četnosti v rámci celého souboru. Dopočet do 100 % tvoří ti, kdo na otázku neodpovídali.

Ze způsobů, které by vedly posílení soudržnosti, měly největší zastoupení „vstřícnost, vzájemnost, spolupráce“, na druhém místě pak odpovědi zdůrazňující na politickou kulturu a fungování politiky vůbec. Následovala spravedlnost, tolerance a solidarita. Za pozornost stojí, že podobné procentní zastoupení mělo i vlastenectví a kulturní tradice (soudržnost společnosti je vnímána v rozměru českého národa). Relativně vysoký byl podíl těch, kteří uvedli, že neví, jaký způsob by doporučili, a také těch, jejichž odpovědi nešlo podřadit do uvedených okruhů.

V dotazníku pak následovala baterie otázek, která zjišťovala, jak lidé charakterizují současnou společnost. Jednotlivé položky baterie reflektovaly klíčové prvky moderní demokratické liberální společností (viz následující tabulku 4). Zásadní poznatek byl, že ve většině zkoumaných oblastí jsou hodnocení značně kritická. Jen ve dvou položkách („svoboda pro každého“ a „podpora demokratického systému“) těsně nadpoloviční většina (52 % a 51 %) uvedla, že ve společnosti zmíněný prvek převládá. Kritičnost veřejnosti ještě více vynikne při srovnání s výsledky z roku 2006 (v úvodu zmiňovaný výzkum – viz tabulku 5).

Protože procentní rozložení dává mírně nepřehlednou informaci, uvedme si pořadí podle průměru: na prvním místě je „podpora demokratického systému“ těsně následovaná „pocitem svobody pro každého“ (průměr 2,5), na posledních místech jsou „rovnost mezi lidmi“ (3,2) a „důvěra mezi lidmi“ (3,1). Výsledek jen znovu dokládá, co jsme již zjistili při rozboru názorů na společenské uspořádání. Míra rovnosti a míra důvěry jsou klíčové pro reflexi společenského uspořádání.

Faktorová analýza odhalila dvě obecnější vzájemně nezávislé dimenze dané baterie otázek (vyčerpaly 57 % variance odpovědí). V první dimenzi se sdružily položky spojené s individuální pozicí člověka ve společnosti (rovnost,

rovné šance, seberealizace, svoboda) plus sdílení mravních hodnot, v druhé dimenzi pak položky spojené se společností jako celkem (sounáležitost, demokracie, evropská příslušnost, společná budoucnost). Zbylé dvě položky – „důvěra mezi lidmi“ a „souhlas se společenským systémem“ – byly shodně zastoupeny v obou dimenzích, což má logické vysvětlení“ tzv. obecná důvěra má nepochybně celospolečenský rozměr, společenský systém zahrnuje oba dva rozměry.

Tabulka 4: „Myslíte si, že v naší společnosti převládá....?“ (v %)

	Rozhodně ano (1)	Spíše ano (2)	Spíše ne (3)	Rozhodně ne (4)	Neví
Pocit svobody pro každého	10	42	32	14	2
Rovnost příležitostí	4	19	45	31	1
Možnost seberealizace pro většinu lidí	7	32	40	18	3
Rovnost mezi lidmi	2	12	44	41	1
Společně sdílené mravní hodnoty	2	20	43	30	5
Souhlas se společenským systémem	2	22	44	25	7
Pocit národní sounáležitosti	5	37	36	14	8
Společně sdílená představa o budoucnosti	3	20	46	21	10
Podpora demokratického systému	7	44	31	10	8
Pocit příslušnosti k Evropě	6	37	35	13	9
Důvěra mezi lidmi	2	13	46	37	2

Tabulka 5: Porovnání odpovědí na otázku „Myslíte si, že v naší společnosti převládá....?“ s výsledky z roku 2006 (% odpovědí „rozhodně ano“ + „spíše ano“)

	2006	2013
Pocit svobody pro každého	68	52
Rovnost příležitostí	42	23
Možnost seberealizace pro většinu lidí	59	39
Rovnost mezi lidmi	28	24
Společně sdílené mravní hodnoty	37	22
Souhlas se společenským systémem	50	24
Pocit národní sounáležitosti	68	42
Společně sdílená představa o budoucnosti	45	23
Podpora demokratického systému	74	51
Pocit příslušnosti k Evropě	73	43
Důvěra mezi lidmi	30	15

K časovému srovnání: I když určitý vliv na rozložení souhlasných a nesouhlasných odpovědí mohlo mít umístění (kontext) dané baterie otázek v rámci výzkumného instrumentu -(v roce 2006 šlo o vstupní otázku, v šetření v roce 2013 otázka byla po všech hodnoceních politické scény- přesto tak velký propad pozitivních odpovědí prakticky ve všech položkách nelze tímto kontextem vysvětlit. U klíčových položek, jako je „souhlas se společenským systémem“, „důvěra mezi lidmi“ či „rovnost šancí“, došlo během šesti let ke snížení

zastoupení souhlasných odpovědí na polovinu. Do jaké míry se na tomto negativním vnímání stavu současné společnosti podílí trvající ekonomický propad, který provází nárůst nejistoty v pracovní a sociální sféře, propad důvěry v oblasti všech možných politických institucí a institutů včetně odhalené korupce v nejvyšších patrech politického systému, do jaké míry tuto situaci vytvářejí kriticky nastavená média, jsou otázky, na které nelze dát jednoznačnou odpověď.

Problematika soudržnosti společnosti zahrnuje pochopitelně řadu dalších rozměrů, které jsou více či méně asociovány k tomuto centrálnímu pojmu. Jedním z nich jsou otázky spojené s výchovou (socializací) nejmladší generace, s otázkou, jaké hodnoty jsou jí rodiči a školou předávány. Jde o to, jak se lidé budou v budoucnu chovat, které morálně volní vlastnosti budou pro ně charakteristické, v jaké míře budou utvářet mezilidské vztahy a tím i vytvářet či ovlivňovat míru soudržnosti. V našem dubnovém výzkumu jsme vyzvali respondenty, aby uspořádali následující položky, které by si měly osvojit děti, podle míry důležitosti pro život v dnešní době.³ Otázka byla inspirována výzkumem z roku 2006 (položky, míra souhlasu) a 2004 (pořadí) - viz přejaté výsledky v tabulkách 7 a 8.

Tabulka 6: Průměrné pořadí morálně volních vlastností, které by měly být osvojeny dětmi – celek, kohorta 15-19, kohorta 60+

	Průměr celek	Pořadí	Průměr 15-19	Průměr 60+
Tolerance a respekt k odlišnostem	4,24	2-3	4,62	4,14
Nesobeckost	4,32	4	4,86	4,11
Schopnost vyznat se, umět v tom chodit	5,13	8	4,97	5,47
Vstřícnost, otevřenost	4,24	2-3	4,12	4,04
Schopnost vyniknout	4,80	5	3,97	5,19
Skromnost, šetrnost	4,88	6	5,47	4,41
Prosazování vlastních názorů	4,93	7	4,41	5,48
Smysl pro spravedlnost	3,46	1	3,58	3,14

V tabulce je uvedeno průměrné pořadí, které bylo zjištěno pro jednotlivé položky za celek dotázané populace. Ve stejné tabulce jsou i průměry za nejmladší a nejstarší věkovou kohortu. Generační rozdíly byly jediné zjištěné statisticky významné rozdíly v pořadích. Šlo v podstatě o lineární závislost – tzn., že střední věkové kohorty byly názorově někde mezi krajními kohortami.

Za celek dotázaných je na prvním místě bezkonkurenčně s velkým odstupem „smysl pro spravedlnost“, na posledních dvou místech pak „schopnost

³ Znění otázky: „Seřadte, prosím, následující položky podle toho, jak je podle Vás důležité, aby si je osvojily děti pro život v dnešní době. První vyberte položku, kterou považujete za nejdůležitější a označte ji 1. Postupně vybírejte všechny další položky, přičemž ta poslední znamená, že je mezi těmito osmi položkami důležitá nejméně. MĚLO BY BÝT VYTVOŘENO POŘADÍ POLOŽEK OD 1 DO 8. ŽÁDNÁ ČÍSLICE SE V POŘADÍ NESMÍ OPAKOVAT, ANI NESMÍ CHYBĚT. Seřadte tedy, prosím, následující položky podle toho, jak je podle Vás důležité, aby si je osvojily děti pro život v dnešní době: ...“ (dále viz položky v tabulce 6)

vyznat se, umět v tom chodit“ (ovšem s menším odstupem od ostatních položek). V souvislosti s pořadím je třeba uvést, že žádná z morálně volných vlastností u dotázaných nepropadla. Všechny získaly v součtu prvního a druhého pořadí minimálně kolem 20 % odpovědí. Podíváme-li se na průměrná pořadí v polárních věkových kohortách, odlišují se ve většině případů zhruba o 0,5 bodu, ve třech položkách pak více než o jeden bod. Jde o názor na skromnost a šetrnost (vyšší význam a tím i pořadí ji pochopitelně dává seniorská generace), o důraz na prosazování vlastních názorů a schopnost vyniknout (vyšší význam jim dává logicky nejmladší generace, která si je vědoma nároků, které na ně moderní společnost v oblasti vzdělání a pracovního uplatnění klade). Tento rozdíl v průměrech pak staví „schopnost vyniknout“ na druhé místo v důležitosti mezi nejmladší generací.

I když jde o odlišnou formulaci otázky (škála souhlasu, některé odlišné položky), k posunu v názorech během posledních několika let nepochybně došlo. Snaha vyniknout (a soutěživost, prosazování vlastních názorů) patřily v roce 2006 k vlastnostem s výrazně nižší podporou. Ve výzkumu z roku 2004, kde se zjišťovalo též pořadí, ale ze čtrnácti položek (viz následující přehled) jsou tyto vlastnosti bezkonkurenčně na posledních místech.

Tabulka 7: Do jaké míry by si následující vlastnosti měly osvojit současné děti proto, aby se v životě uplatnily a současně prospívaly celé společnosti. (2006, v %)

	Určitě ano	Spíše ano	Spíše ne	Určitě ne
Tolerance a respekt k odlišnostem	49	44	6	1
Nesobeckost	57	36	6	1
Soutěživost	37	53	9	1
Schopnost vyznat se	58	38	4	0
Otevřený vztah k lidem	44	44	11	1
Snaha vyniknout	37	52	10	1
Šetrnost, skromnost	51	38	10	1
Prosazování vlastních názorů	38	53	8	1

Tabulka 8: Pořadí vlastností, které by si děti měly osvojit (2004, průměrné pořadí)

Pracovitost	3,43	1	Otevřený vztah k lidem	7,95	8
Pocit odpovědnosti	4,04	2	Tolerance a respekt k odlišnostem	8,07	9
Ohleduplnost	6,80	3	Schopnost navazovat kontakty	8,16	10
Snaha uplatnit své schopnosti	6,84	4	Schopnost vyznat se	8,28	11
Nesobeckost	7,20	5	Prosazování vlastních názorů	9,19	12
Šetrnost, skromnost	7,50	6	Snaha vyniknout	9,63	13
Zásadovost	7,60	7	Soutěživost	10,19	14

Poslední tři otázky z bloku soudržnosti byly věnovány míře vzájemného porozumění, závisti mezi lidmi a ochoty pomáhat sociálně vyloučeným⁴.

⁴ Znění otázky: „Který z každé dvojice následujících výroků podle Vás lépe vystihuje vztahy mezi lidmi v naší společnosti? Číslice 1 znamená, že se zcela přikláníte k výroku vlevo, číslice 7, že se zcela přikláníte k výroku vpravo. Číslice 4 znamená, že Váš postoj je někde mezi těmito dvěma výroky.“ Výroky viz tabulku 9.

Tabulka 9: „V naší společnosti převládá...(v %)

	1	2+3	4	5+6	7	
snaha o vzájemné porozumění a dohodu.	1	15	22	49	12	prosazování názorů silou a nátlakem
tolerance k majetkovým rozdílům.	1	8	14	55	21	závist vůči úspěšným
<u>neochota</u> pomáhat skupinám sociálně vyloučeným.	8	37	26	25	3	<u>ochota</u> pomáhat skupinám sociálně vyloučeným.

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „nevím“.

Z rozložení odpovědí vyplývá, že tři čtvrtiny (76 %) dotázaných si myslí, že v naší společnosti převládá závist, z toho jedna pětina se přiklání k tomu výroku bez výhrad. O trochu nižší podíl (tři pětiny – 61 %) dotázaných je přesvědčeno, že zde převládá prosazování názorů silou a nátlakem. Názor na (ne) ochotu pomáhat sociálně vyloučeným je méně vyhraněný, sice celkově převládá neochota (45 % dotázaných), ale zároveň nezanedbatelná část dotázaných je přesvědčena o ochotě (28 %).

Na hodnocení má očekávaný vliv levoprávé zařazení a životní úroveň (viz tabulku 10).

Tabulka 10: Podíl respondentů s dobrou a špatnou životní úrovní, resp. levicových a pravicových, kteří uvedli krajní stanovisko (v %)

		Síla a nátlak	Závist	Neochota pomáhat
Životní úroveň	Dobrá	9	19	5
	Špatná	24	25	18
LP	Levice	22	22	10
	Pravice	9	25	3